

УДК 81:364.026

DOI 10.24919/2411-4758.2017.110729

Світлана ГІРНЯК,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) s.girnjak10@gmail.com
orcid.org/0000-0001-7264-0312*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ 4 КЛАСУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто і теоретично обґрунтовано особливості формування соціокультурної компетентності учнів під час вивчення української мови; схарактеризовано особливості успішного формування в дитей молодшого шкільного віку соціокультурної компетентності; окреслено зміст соціокультурного аспекту навчання української мови учнів 4 класу початкової школи та виокремлено ефективні види роботи для формування соціокультурної компетенції молодших школярів на уроках української мови.

Ключові слова: мова; мовлення; соціокультурна компетентність; уроки української мови; молодші школярі.

Лит. 8.

Светлана ГИРНЯК,

кандидат филологических наук, доцент кафедры филологических дисциплин и методики их преподавания в начальной школе, Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) s.girnjak10@gmail.com

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В УЧЕНИКОВ 4 КЛАССА НА УРОКАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассмотрены и теоретически обоснованы особенности формирования соціокультурной компетентности учащихся при изучении украинского языка; дана характеристика особенностям успешного формирования у детей младшего школьного возраста соціокультурной компетентности; очерчено содержание соціокультурного аспекта обучения украинскому языку учеников 4 класса начальной школы и выделены эффективные виды деятельности, способ-

ствующие формированию социокультурной компетенции младших школьников на уроках украинского языка.

Ключевые слова: *язык; речь; социокультурная компетентность; уроки украинского языка; младшие школьники.*

Лит. 8.

Постановка проблеми. Сьогодні в початковій школі вкотре розпочато процес реформування змісту освіти, а тому актуальною постає проблема, як донести до молодших школярів новий зміст навчання, як залучити їх до продуктивної праці на уроці української мови та допомогти їм навчитися спілкуватися.

Рівень мовної освіти завжди був і залишається визначальним у характеристиці соціального розвитку суспільства загалом і кожної особистості зокрема. Сучасна ситуація в Україні зумовила якісно нові вимоги до вивчення української мови у школі. Метою навчання української мови є формування національно свідомої, духовно багатого мовної особистості з належним рівнем сформованості комунікативних умінь і навичок. Саме тому до пріоритетних завдань сучасної шкільної освіти відносимо виховання цілеспрямованої особистості, що прагне до максимальної реалізації своїх можливостей, готової до опанування нового досвіду, здатної робити свідомий і відповідальний вибір у різних життєвих ситуаціях. Метою навчального процесу стає формування не просто умінь і навичок, а певних якостей особистості, що сприятимуть успішній адаптації молодого покоління в суспільстві, реалізації власних можливостей. Такий підхід передбачає особливий акцент на формуванні соціокультурної компетентності школярів.

Головним соціальним процесом, через який здійснюється взаємодія між особистістю та суспільством, є соціалізація, яка забезпечує становлення ціннісних орієнтацій на основі вивчення культурного та соціального досвіду нації. Завдяки соціалізації людина засвоює звичаї, традиції і норми певної соціальної спільноти, відповідні способи мислення, властиві цій культурі, взірці поведінки, форми раціональності та чуттєвості. Соціалізована особистість є тим фактором, який визначає характер суспільства, шляхи його розвитку, соціальні відносини між суб'єктом та об'єктом. Саме тому проблема соціокультурної компетентності та підготовки молодших школярів до виконання соціальних ролей як ціннісного аспекту життєдіяльності особистості в сучасних наукових дослідженнях учених є особливо актуальною. Сьогодні у вітчизняній лінгводидактиці соціокультурний підхід до розвитку мовленнєвої діяльності молодших школярів набуває дедалі більшої актуальності. На необхідність формувати в молодших школярів соціокультурну компетентність орієнтує

й новий Державний стандарт початкової загальної освіти. Зауважимо, що формування цієї компетентності передбачається в тісному взаємозв'язку з ключовою – *комунікативною*, яка виявляється насамперед у здатності успішно користуватися всіма видами мовленнєвої діяльності у процесі спілкування, пізнання навколишнього світу, розв'язання життєво важливих завдань.

Аналіз досліджень. Про те, як впливає культурологічний чинник на тип мовної особистості, вказували у своїх науково-методичних розвідках В. Сухомлинський, М. Стельмахович, К. Ушинський. Учені зауважували, що національний тип мовної особистості виростає на ідеях української філософії, на культурному досвіді, здобутках народу, його морально-етичних цінностях.

На думку І. Огієнка, О. Синявського І. Срезневського, В. Сухомлинського, П. Юркевича, важливим складником формування мовної особистості є її духовне становлення, виховання любові й поваги до рідного слова, землі, народу, його одвічних цінностей та ідеалів, усвідомлення необхідності та внутрішньої потреби в спілкуванні й пізнанні світу засобами рідної мови [2, 23].

Окремі питання становлення соціокультурної компетентності особистості висвітлено у працях А. Андреєва, Н. Бібік, І. Білодіда, О. Біляєва, Ф. Буслаєва, М. Вашуленка, Л. Ващенко, В. Виноградова, С. Єрмоленко, О. Локшиної, Л. Мацько, О. Овчарук, О. Потебні, М. Пентелюк, О. Пометун, О. Савченко, А. Хуторського та багатьох інших учених, методистів і педагогів-практиків.

Виклад основного матеріалу. Видатний український мовознавець О. Синявський в епіграфі до наукової розвідки «Норми української літературної мови» писав: «Тільки там, де сходяться мовна природа й мовна культура, в школі, остаточно сформується єдина всеукраїнська літературна мова – чиста та красива» [6, 3]. Отож, складником формування мовної особистості є її духовне становлення, виховання любові й поваги до рідного слова, землі, народу, його одвічних цінностей та ідеалів, усвідомлення необхідності та внутрішньої потреби в спілкуванні й пізнанні світу засобами рідної мови.

У програмі з української мови зазначено, що «навчання української мови має бути спрямоване також на формування соціокультурної компетентності, яка охоплює загальнокультурний розвиток учнів, адаптацію їх до життя в певному соціальному середовищі, громадянське, патріотичне, морально-етичне, естетичне виховання» [5, 1]. Відповідно до освітньої галузі «Мови і літератури» Державного стандарту початкової загальної освіти навчальний предмет «Українська мова» будуватиметься за

такими змістовими лініями: *мовленнєвою, мовною, соціокультурною, діяльнісною*. Соціокультурна змістова лінія передбачає формування в учнів уявлення про мову як форму вияву культури українського народу, як засіб створення творів мистецтва (художньої літератури); розширення уявлень школярів про свою державу Україну, культуру українського народу, про її особливості в різних регіонах; засвоєння малих українських фольклорних форм, національних формул мовленнєвого етикету, етикетних правил спілкування; використання набутих знань і вмій під час виконання соціальних ролей, спілкування із представниками різних вікових груп і статусів, вирішення навчальних і життєвих проблем. Ця робота має органічно поєднуватися з іншими аспектами навчання і реалізовуватися за допомогою дібраних навчальних текстів, тем для побудови діалогів і монологічних зв'язних висловлювань різних видів, використання тематичних груп слів, стійких висловів, у яких відображаються особливості матеріальної і духовної культури народу, його національного характеру [5, 1 – 2]. Тоді як в Указі Президента України про «Національну доктрину розвитку освіти» № 347 від 22 квітня 2002 року йдеться про те, що в Україні повинні створюватися умови для «розвитку, самоствердження та самореалізації особистості протягом життя. [...] Держава повинна забезпечувати виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до Українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється» [8]. Отож, освіта є однією з найважливіших ланок, що сприяє формуванню, соціалізації особистості.

Соціокультурний аспект виховання мовної особистості потребує пошуку нових підходів до вивчення української мови. Один із шляхів реалізації нового підходу – включення соціокультурного матеріалу (тобто такого, що дозволить формувати україномовну особистість) до структури уроків рідної мови. «Становлення повноцінної мовної особистості неможливо без усвідомлення мови як певного роду живого організму, поєданого спільними нитками образів і асоціацій з традиціями матеріальної й духовної культури нашого народу, що йдуть за незорі горизонти століть», – наголошує Л. Масенко [4, 24].

Соціокультурний підхід визначає стратегію вивчення мови крізь призму національної культури. Під соціокультурною компетентністю розуміють не просто володіння інформацією про безпосередній зв'язок мовного і соціокультурного середовища, про взаємозв'язок розвитку мови і суспільства, а використання її під час спілкування. Особливе значення за такого підходу надається використанню краєзнавчого і осо-

бливо лінгвокраєзнавчого матеріалу в процесі вивчення української мови. Саме такий підхід виховує в учнів дбайливе, уважне ставлення до рідної мови, а значить – любов до Батьківщини. К. Пономарьова справедливо наголошує, що «виховання мовної особистості в соціокультурному аспекті спричинило введення в зміст уроків рідної мови соціокультурного матеріалу, спрямованого на формування національної самосвідомості школярів» [1, 189].

Соціокультурний підхід визначає стратегію вивчення мови крізь призму національної культури, оскільки мова – це не лише засіб спілкування, а й природний резервуар інформації про світ, насамперед про свій народ.

Соціокультурна компетентність передбачає отримання знань про національні та культурні особливості нашої країни, норми мовленнєвої поведінки українців, а також готовність і здатність будувати власну поведінку відповідно до цих особливостей і норм. Оскільки тільки національно свідомо, духовно багата мовна особистість, яка володіє всіма видами мовленнєвої діяльності й мовою як засобом спілкування, здатна адаптуватися й реалізуватися в соціокультурному середовищі.

Зміст соціокультурної лінії початкового курсу української мови структуровано за такими підрозділами: *тематичні групи слів, що називають державу, столицю, державні символи, реалії життя народу; фольклорні твори великої і малої форм; особливості національного мовленнєвого етикету; соціальні ролі* [3; 5]. Таке структурування матеріалу передбачає ознайомлення учнів у процесі вивчення української мови з назвою рідної держави та її столиці, державними символами, географічним розташуванням, історичним минулим, функціями української мови, яка, згідно зі статтею 10 Конституції України, має статус державної. Окрім того школярі повинні вивчити й окреслити роль і місце рідного краю в межах держави, його географічну назву і походження, більше дізнатися про історичне минуле, визначні місця, відомих людей рідного краю, а також природу, географічні особливості місцевості та ін.

Під час вивчення фольклорних творів великої і малої форми молодші школярі знайомляться з українськими народними казками, загадками, скоромовками, колисковими, колядками, щедрівками, веснянками, прислів'ями, приказками, народними обрядами та звичаями, тоді як знайомство з особливостями національного мовленнєвого етикету дає змогу учням засвоїти українські формули мовленнєвого етикету, а саме: вітання, прощання, прохання, вибачення, побажання й ін.; навчитися використовувати українські форми звертання до людей різних вікових груп, соціального статусу; правила поведінки у громадських місцях, а

також особливостями національного етикету в родині, що формувалися впродовж віків й ін.

Шкільна програма передбачає також знайомство учнів початкової школи з особливостями стосунків у родинному колі; правилами спілкування в сім'ї; засвоєнням правил поведінки в громадських місцях, зокрема у транспорті, школі, театрі, музеї, бібліотеці, поліклініці, на екскурсії, концерті, шкільному святі й ін., а також підготовку школярів до виконання соціальної ролі учня (сина/доньки, онука/онучки) тощо.

Отож, результатом реалізації названого змісту соціокультурної лінії початкового курсу української мови має бути сформована в учнів початкової школи соціокультурна компетентність, яка побудована з урахуванням їх вікових особливостей і спрямована на розвиток їх загальнокультурного рівня, покликана навчити учнів адекватно поводитися в навколишньому середовищі відповідно до соціальних норм і правил.

К. Пономарьова справедливо зауважує, що «добираючи раціональні методи і прийоми формування соціокультурної компетентності молодших школярів, необхідно враховувати дидактичні цілі, специфіку змісту навчального матеріалу, психологічний розвиток дітей відповідного шкільного віку, їх пізнавальну активність. [...] для формування компетентності необхідна така організація педагогічного процесу, за якої кожний учень усвідомлює себе активним суб'єктом навчальної діяльності, чий творчий потенціал затребуваний оточенням» [1, 193 – 194].

Методи і прийоми навчання рідної мови будуть ефективними за умови, що: базуватимуться на актуальному та соціально значущому змісті; забезпечуватимуть досвід спілкування, взаємодії та пошуку інформації; стимулюватимуть комунікативно-пізнавальну діяльність, міжособистісне спілкування як умову розв'язання завдань соціального характеру; забезпечуватимуть збільшення мотивації до навчання української мови [1, 194].

Саме тому, наголошують Н. Бібік, М. Вашуленко, В. Мартиненко, К. Пономарьова й інші, ефективними методами формування соціокультурної компетентності учнів 4 класу будуть: *продуктивні* (набуті знання застосовуються в мовленнєвій практиці); *евристичні або частково-пошукові* (нові знання учень знаходить та отримує в результаті розв'язання пізнавальних завдань); *проблемні* (школяр усвідомлює проблему і самотужки чи з допомогою вчителя знаходить шляхи її вирішення); *інтерактивні* (активна взаємодія групи школярів, усіх учнів дає змогу осмислити свою діяльність та відчутти свою успішність) [1, 194].

Інтерактивні методи, переконані дослідники, найбільше відповідають вимогам компетентнісно орієнтованого навчання, оскільки органі-

зація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, що сприяють формуванню навичок і вмінь, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії та взаємодопомоги.

Застосування інтерактивних методів дає змогу ефективно та одночасно засвоювати теорію і практику, сприяють розвитку логічного мислення, мовлення, світогляду школярів, стимулюють їх до висловлення власних думок, допомагають реалізувати індивідуальні можливості, формують критичне мислення та характер.

Використання інтерактивних методів сприяє формуванню в учнів умінь і навичок *уважно слухати, аналізувати, порівнювати, аргументувати свою позицію, висловлювати власну думку, розв'язувати конфлікти, ухвалювати колегіальні рішення й ін.*, а також дає змогу на уроках української мови в 4 класі ефективно використовувати такі навчальні прийоми як: *аналіз змісту тексту, порівняння, зіставлення, слухання, відтворення почутого, конструювання та переконструювання зв'язних висловлювань, ігрові прийоми, словесне малювання.*

Сказане дає підстави стверджувати, що методика формування соціокультурної компетентності учнів четвертого класу передбачає зменшення питомої ваги репродуктивних методів навчання (наприклад, переказ тексту, який містить соціокультурну інформацію) та передбачає перехід до рівноправного діалогічного спілкування, моделювання навчальних і життєвих ситуацій, впровадження інтерактивних видів роботи. Застосування інтерактивних методів і прийомів навчання сприяє формуванню критичного мислення четвертокласників, мобільності їхніх знань, здатності використовувати здобуті знання в конкретних життєвих ситуаціях, виявляти ініціативу в навчальній діяльності, пізнавати світ шляхом активного діалогу з ним, не зупинятися на досягнутому.

Нестандартні уроки та інтерактивні методи навчання стимулюють творчу діяльність учителя та його вихованців, створюють сприятливі умови для співпраці, що є надзвичайно важливим у роботі початкової школи. Найчастіше інтерактивні методи застосовуються під час виконання ситуативних вправ і завдань, аналізу власної навчальної діяльності. В умовах роботи у групі учні висловлюють свою позицію, вчатьсь зіставляти різні точки зору на ту чи ту проблему, намагаються критично оцінити аналізовану ситуацію. Однак така взаємодія можлива лише за активної участі вчителя, завдання якого полягає у своєчасному виявленні й оцінюванні різних точок зору учнів на обговорювану проблему, зокрема, у наданні допомоги під час їх формулювання, аргументації, аналізу й оцінювання.

Цілеспрямована та поетапна робота з формування в учнів четвертого класу соціокультурної компетентності здійснюється через спеціально підібраний текстовий матеріал, за допомогою якого комплексно реалізуються цілі навчання української мови: комунікативна, освітня, виховна.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що застосування інтерактивних методів і прийомів навчання сприяє формуванню критичного мислення четвертокласників, мобільності їхніх знань, здатності використовувати здобуті знання в конкретних життєвих ситуаціях, виявляти ініціативу в навчальній діяльності, пізнавати світ шляхом активного діалогу з ним, не зупинятися на досягнутому, тоді як систематичне використання на уроках української мови творів малих фольклорних жанрів; подання інформації про історичне минуле наших земляків; ознайомлення школярів з відомими українцями минулого і сьогодення, цікавими фактами з життя цих людей; текстів на морально-етичну тематику, інтерактивних методів навчання та нетрадиційних підходів до організації навчальної діяльності відіграють неоцінену роль у формуванні соціокультурної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бібік Н.М., Вашуленко М.С., Мартиненко В.О. та ін. Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи : монографія. – К. : Педагогічна думка, 2014. – 346 с.
2. Гіряк С.П. Соціокультурні компоненти і компетенції мовної особистості / Світлана Гіряк // Вісник Донецького інституту соціальної освіти. Серія «Філологія. Журналістика». – Том 5. – Випуск 2009. – С. 23 – 27.
3. Гіряк С.П. Сутність соціокультурної компетенції мовної особистості // Збірник наукових праць за матеріалами Другої Міжнародної науково-практичної конференції : Рідне слово в етнокультурному вимірі. – Дрогобич: Посвіт, 2009. – С. 377 – 383.
4. Державний стандарт початкової загальної освіти // Практика управління закладами освіти: Щомісячний спеціалізований журнал (Спецвипуск). – Київ, 2012. – 68 с.
5. Масенко Л. (У)мовна (У)країна: Популярне видання / Лариса Масенко. – К. : Темпора, 2007. – 88 с.
6. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладах із навчанням українською мовою : 1-4 класи. – К. : Освіта, 2012. – 392 с.
7. Синявський О. Норми української літературної мови / Олекса Синявський. – Львів : Українське видавництво, 1941. – 363 с.
8. Указ Президента України про «Національну доктрину розвитку освіти» № 347 від 22 квітня 2002 року [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>

REFERENCES

1. Bibik, N.M., Vashulenko, M.S. & Martynenko, V.O. (2014). *Formuvannya predmetnykh kompetentnosti v uchniv pochatkovoï shkoly [Formation of subject competences in elementary school students]*. Kyiv : Pedahohichna dumka. [in Ukrainian]
2. Hirniak, S.P. (2009). *Sotsiokulturni komponenty i kompetentsii movnoi osobystosti [Socio-cultural components and competences of the linguistic personality]*. Visnyk Donetskoho instytutu sotsialnoi osvity. Seriiia «Filolohiia. Zhurnalistyka», 5, 23 – 27. [in Ukrainian]
3. Hirniak, S.P. (2009). *Sutnist sotsiokulturnoi kompetentsii movnoi osobystosti [The essence of the sociocultural competence of the linguistic personality]*. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri». Materialy Druhoi Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii – «Native word in ethnocultural dimension». Materials Second International Scientific Conference*. (pp. 377 - 383). Drohobych: Posvit. [in Ukrainian]
4. Derzhavnyi standart pochatkovoï zahalnoi osvity (2012). *[State standard of elementary general education]*. *Praktyka upravlinnia zakladamy osvity: Shchomisiachnyi spetsializovanyi zhurnal (Spetsvypusk)*. Kyiv. [in Ukrainian]
5. Masenko, L. (2007). *(U)movna (U)kraina: Populiarne vydannia. [(U) language (U) country: popular opinion]*. Kyiv. [in Ukrainian]
6. Navchalna prohrama dlia zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladakh iz navchanniam ukrainskoiu movoiu : 1-4 klasy. (2012). *[The curriculum for secondary schools with teaching in the Ukrainian language: one-hour class]*. Kyiv. [in Ukrainian]
7. Syniavskiy, O. (1941) *Normy ukrainskoi literaturnoi movy [Norms of the Ukrainian Literary Language]*. Lviv : Ukrainske vydavnytstvo. [in Ukrainian]
8. Ukaz Prezydenta Ukrainy pro «Natsionalnu doktrynu rozvytku osvity» № 347 vid 22 kvitnia 2002 roku Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії 22.09.2017 р.